УДК 340
Саміло Г.О.
доц. НУ «Запорізька політехніка»

АЛЬТЕРНАТИВНІ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ СФЕРИ

Останні десятиліття характеризуються зростаючим інтересом до альтернативних моделей організації освітньо-наукової сфери, що зумовлено викликами, які постають перед традиційними інституціями в умовах глобалізації, цифровізації та суспільної трансформації. У центрі уваги опиняються нові формати взаємодії між наукою, освітою, суспільством і ринком, що вимагають перегляду усталених управлінських і педагогічних парадигм.

Традиційна модель, яка ґрунтується на централізованому управлінні, чіткій ієрархії академічних установ та домінуванні державного фінансування, поступово втрачає ефективність. Вона часто не встигає адаптуватися до змін у технологіях, потребах студентів і глобальній конкуренції наукового знання. Відтак, виникає потреба в альтернативних підходах до організації освітньо-наукової сфери, які були б більш гнучкими, відкритими та орієнтованими на результат.

Одним із таких підходів є модель відкритої освіти і науки (*open education & open science*), яка передбачає доступність навчальних матеріалів, відкритих даних і наукових публікацій для широкого кола користувачів. Ця модель активно підтримується міжнародними ініціативами (UNESCO, Horizon Europe) та базується на принципах відкритості, прозорості та інклюзивності. Вона змінює уявлення про роль науковця і викладача: замість трансляції знань – фасилітація процесу спільного пізнання.

Ще одним прикладом є краудсорсингова наука – формат, у якому дослідження виконуються за участю широкої громадськості або міждисциплінарних команд без суворої прив’язки до академічних установ. Такі проєкти, як Galaxy Zoo або Foldit, демонструють, що масова участь може принести проривні результати у фундаментальних дослідженнях, використовуючи ефект колективного інтелекту.

Паралельно розвивається модель університетів як інноваційних хабів, де академічна спільнота не просто створює знання, а активно впроваджує його у підприємництво, технології, соціальні ініціативи. У таких умовах освітньо-наукова діяльність організована як екосистема, що об’єднує викладачів, студентів, стартапи, інвесторів, місцеву владу. Прикладами служать MIT Media Lab, Aalto University Design Factory, або українські приклади співпраці університетів з IT-кластерами.

Ці альтернативні моделі трансформують функції науковця і викладача, який вже не є лише генератором знань, а виступає як комунікатор, організатор середовища, співтворець рішень. Така парадигма орієнтована не лише на знання, а й на практику – вміння працювати в умовах невизначеності, вирішувати комплексні проблеми, взаємодіяти у змінному середовищі.

Разом з тим, альтернативні моделі не є універсальними рішеннями. Їхнє впровадження часто стикається з бар'єрами: інституційною інерцією, браком фінансування, опором традиційних академічних структур. У цьому контексті важливо розглядати альтернативні моделі не як заміну класичній системі, а як її доповнення – адаптивний шар, що дозволяє освітньо-науковій сфері зберігати актуальність у нових умовах.

Іще одним напрямом розвитку альтернативної організації науково-освітнього простору є інституційна децентралізація та створення автономних дослідницько-освітніх платформ. У цій моделі ключовим стає не статус установи, а здатність об'єднувати навколо себе спільноту практиків, дослідників та студентів, які діють у рамках самоврядного середовища. Такі ініціативи дедалі частіше виникають у вигляді освітніх кооперативів, спільнотних лабораторій (*community labs*) та віртуальних університетів.

Прикладом служать проєкти на кшталт *School of Everything* у Великій Британії або *The Public School* у США – структури, що формуються як горизонтальні мережі знань, у яких будь-хто може виступати ініціатором освітнього курсу, події або дослідження. Такі моделі руйнують межу між викладачем і студентом, перетворюючи освітній процес на взаємодію рівних агентів.

Іншим перспективним напрямом є модель освіти як сервісу (*Education-as-a-Service, EaaS*), яка передбачає гнучку модульну структуру навчання та індивідуальні траєкторії розвитку. У такій системі освітній процес будується за логікою оновлюваної платформи: студент самостійно обирає зміст, тривалість, формат навчання, а навчальні курси — це «послуги», що надаються різними провайдерами. Цей підхід дедалі частіше реалізується на перетині класичних університетів та технологічних компаній (Coursera, EdX, FutureLearn).

Водночас у рамках EaaS з'являється потреба в нових інститутах легітимації знань, адже традиційні дипломи поступово втрачають статус єдиної форми визнання кваліфікації. Їм на зміну приходять відкриті бейджі, портфоліо, блокчейн-сертифікати та інші форми підтвердження освітніх досягнень. Це також зумовлює нові стандарти якості, орієнтовані не стільки на процес, скільки на результати навчання й реальні компетенції.

У межах альтернативних моделей також зростає роль практико-орієнтованого навчання, де освіта проєктна за своєю природою. Наприклад, у

форматі *learning by solving* або *learning by building* знання не передаються, а здобуваються в ході вирішення реальних проблем або створення конкретного продукту. Це підвищує мотивацію студентів, сприяє розвитку критичного мислення, креативності та навичок міждисциплінарної співпраці.

Окремої уваги заслуговує вплив цифрових технологій як каталізатора трансформацій. Штучний інтелект, генеративні моделі, віртуальна та доповнена реальність, автоматизовані платформи для самоосвіти змінюють не лише формати подачі знань, а й уявлення про роль викладача й структуру академічного часу. Замість лекції – симуляція. Замість контрольної – гейміфікований виклик. Замість кафедри – мережеве середовище, що функціонує 24/7.

Водночас критики альтернативних моделей застерігають від надмірної комерціалізації, фрагментації освітнього процесу та втрати гуманітарного змісту. І справді, у швидкозмінному інформаційному середовищі є ризик втрати глибинної аналітичної підготовки та перетворення освіти на набір навичок. Тому необхідно зберігати баланс між технологічною ефективністю та гуманістичними цінностями.

Загалом, альтернативні моделі пропонують не стільки рецепти, скільки рамки для переосмислення цілей, змісту та організації освіти. Вони не скасовують університет, а вказують на нові функції, які він має взяти на себе у XXI столітті.

Переосмислення моделей організації освітньо-наукової сфери набуває особливої ваги в контексті сучасних викликів, серед яких – війна, кліматична криза, цифрова нерівність, недовіра до інституцій та зростання дезінформації. У таких умовах класична система освіти часто не встигає реагувати на нові запити. Це стимулює зростання інституційної креативності – здатності створювати нові формати, ролі й зв'язки в межах систем, які раніше функціонували стабільно, але інерційно.

Одним із важливих прикладів такої інституційної інновації є модель живих лабораторій (*living labs*), які поєднують наукові дослідження з соціальним впливом і реальними потребами громад. Це простори співтворення, де навчання відбувається через взаємодію студентів, викладачів, підприємців і локальної спільноти. Вони слугують одночасно навчальним майданчиком, дослідницьким середовищем і майстернею змін.

З іншого боку, все більшого значення набувають транснаціональні мережі навчання, у яких навчальний процес розподілений між кількома країнами та платформами. Студент більше не прив'язаний до одного університету, а комбінує досвід, сертифікації та контакти з різних джерел. Це формує новий освітній ландшафт – не централізований, а мережевий, де знання циркулюють вільно, а доступ до них залежить не від статусу, а від ініціативи.

У такій перспективі освіта і наука розглядаються як сфера спільного блага (commons) – не товар і не послуга, а суспільний ресурс, який створюється і підтримується спільною участю. Це передбачає нову етику відповідальності: замість конкуренції – кооперація, замість споживання – внесок. Наприклад, рух *open hardware*, *open syllabus*, *open peer review* – не лише технології, а й ідеї нового академічного суспільного договору.

Однак впровадження альтернативних моделей потребує переосмислення регуляторної бази, фінансування, інституційного статусу таких ініціатив. У багатьох країнах держава ще не готова до визнання нових форм навчання або не має механізмів для їх інтеграції у формальні системи. Тут важливу роль можуть відіграти експерименти на рівні муніципалітетів, міжуніверситетських альянсів, галузевих партнерств.

В умовах України така гнучка перебудова є не лише бажаною, а й життєво необхідною. Війна спричинила значне навантаження на систему освіти, але водночас стала каталізатором нових форматів: дистанційного навчання, мобільних лабораторій, освітніх волонтерських мереж, платформ швидкої перекваліфікації. Це дозволяє говорити про формування гібридної освітньо-наукової моделі, в якій поєднуються формальні й неформальні формати, цифрові та фізичні простори, локальність і глобальність.

Підсумовуючи, можна зазначити: альтернативні моделі не заперечують класичної академічної освіти, але вказують на її межі. Вони є полем експерименту, у якому формується нова логіка: освіта як простір взаємодії, а не передавання; наука як участь, а не винятковість; університет як середовище, а не будівля. Саме ці риси дозволяють освітньо-науковій сфері адаптуватися до майбутнього, яке вже настало.